

TRANSCHEGARAVIY TO'LOVGA QOBILIYATSIZLIKNI TARTIBGA
SOLISHNING HUQUQIY TABIATI VA BELGILARI.

Nosirov Sherzod

Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti E-mail: shnosirov5@gmail.com

Bugungi xalqaro munosabatlarning integratsiyalashuvida xalqaro kompaniyalarning to'lovga qobiliyatsizligi jarayonini ham tartibga solish masalasi kun tartibida turibdi. To'lovga qobiliyatsizlik bir davlat chegarasidan tashqariga chiqqanda va ikki yoki undan ortiq davlatlarning huquqiy tizimlari bilan bog'langanda transchegaraviy bo'ladi. Qoida tariqasida, bu kreditorlar va qarzdor turli millatlarga ega bo'lsa, shuningdek, moliyaviy nochor qarzdorning aktivlari ikki yoki undan ortiq davlatlarda joylashgan bo'lsa sodir bo'ladi. Bunday holatlar, shuningdek, faoliyati transchegaraviy xarakterga ega bo'lgan nisbatan kichik qarzdor kompaniyalarning (va hatto jismoniy shaxslarning) bankrotligida ham paydo bo'lishi mumkin, lekin ko'pincha iqtisodiy gigantlar - yirik transmilliy korporatsiyalar yoki transchegaraviy kompaniyalarning banrotligi bilan bog'liq.

Transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik holatida bir necha davlat qonunlari qo'llanilishi ehtimoli bor, bu esa bir qator qo'shimcha savollar tug'diradi, xususan: to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi ish qaysi davlatda qo'zg'atiladi? Masalan, kreditorlar talablarini qondirish tartibini belgilashda yoki qarzdorning bitimlariga e'tiroz bildirishda qanday qonunlar qo'llaniladi? To'lovga qobiliyatsizlikning transchegaraviy ta'siri qanday bo'ladi, u xorijda tan olinadimi? Turli davlatlarda bir xil qarzdorga nisbatan yoki iqtisodiy jihatdan yagona guruhga kiruvchi kompaniyalarga nisbatan qo'zg'atilgan ish yuritishlar qanday o'zaro bog'lanadi?

Milliy to'lovga qobiliyatsizlik (to'lovga qobiliyatsizlik) to'g'risidagi qonun davlatdan davlatga sezilarli darajada farq qiladi, bu esa amaldagi qonun va vakolatli sud masalasini kreditorlar va qarzdorlar uchun prinsipial masalaga aylantiradi.

Ammo bundan ham muhimi, har bir davlatning to'lovga qobiliyatsizlik (to'lovga qobiliyatsizlik) to'g'risidagi qonunchiligi klassik shaklda (ya'ni, jamoaviy tartib qoidalari shaklida) ko'p hollarda faqat davlat ichidagi huquqiy munosabatlar uchun mo'ljallangan. Agar to'lovga qobiliyatsizlik davlat chegaralaridan «o'tib ketsa» u o'z vazifalari va funksiyalarini bajara olmaydi: yagona jamoaviy tartib o'z faoliyatini to'xtatadi, chunki turli davlatlarda parallel protsesslar qo'zg'atiladi; qarzdorning ko'plab mamlakatlarda tarqalgan aktivlari markazlashtirilgan boshqaruvga ega emas va mulkni alohida sotish uning qiymatini sezilarli darajada kamaytiradi. Transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlikdan zarar ko'rgan barcha manfaatdor tomonlar - kreditorlar, qarzdorlar va qarzdorlar xodimlarining manfaatlari buziladi.

Huquqni muhofaza qilish organlarining Transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik sohasidagi xorijiy tajribasi shuni ko'rsatadiki, ushbu sohadagi muammolarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun maxsus doktrinalar va maxsus huquqiy vositalarni ishlab chiqish zarur.

O'zbekiston qonunchiligida "Transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik" atamasi keltirib o'tilmagan va bu xususda maxsus tushuntirishlar ham mavjud emas. Ko'rib

chiqilayotgan ushbu hodisani - "xalqaro" to'lovga qobiliyatsizlikni anglatuvchi boshqa atamani ham topish mumkin. Ammo atamaning leksik ma'nosiga asoslanib "transchegaraviy", ya'ni biror narsaning chegarasidan tashqariga chiqishni anglatadi, uni to'lovga qobiliyatsizlikni xorijiy element bilan tavsiflash uchun ishlatish eng afzalroq ko'rinadi. To'lovga qobiliyatsizlik huquqiy munosabatlari ularda begona element mavjud bo'lganda, so'zning haqiqiy ma'nosida davlatlararo yoki xalqaro miqyosda bo'lmaydi, balki milliy huquq subyektlari o'rtasida rivojlanayotgan davlat ichidagi munosabatlarning mohiyatini saqlab qoladi. Ularning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular bitta huquqiy tartib chegarasidan "chiqib ketadi" va boshqa davlatning huquqi bilan bog'lanadi, bu ularning ushbu o'ziga xos sifat-xususiyatini bildirish uchun "transchegaraviy" atamasi bilan eng munosib tarzda aks ettirilgan.⁷

Transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik bo'yicha xorijiy ilm-fan juda faol rivojlanayotganiga e'tiboringizni qaratamiz.

Shunisi e'tiborga loyiqki, professor B.Vezels tomonidan 2015 yilda tayyorlangan va 15 davlatda nashr etilgan adabiyotlarni jamlagan transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik bo'yicha bibliografiya 95 varaq matnda keltirilgan 2300 dan ortiq nomni o'z ichiga oladi.⁸ Bu butun dunyo ilmiy hamjamiyatining ushbu masalaga doimiy qiziqishini ko'rsatadi va olib borilgan tadqiqotlar hajmi va nazariy asoslarning faol rivojlanishini ko'rsatadi. Bu mavzuda bir qancha doktrinalar va yechimlar ishlab chiqildi.

Shu bilan birga, doktrinalarda transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik tushunchasiga boshqa yondashuvlar ham kiritilgan. Shunday qilib, birinchi yondashuvga ko'ra, transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik - bu transmilliy korporatsiyalar yoki transchegaraviy kompaniyalar guruhlarining to'lovga qobiliyatsizligi. Masalan, professor F.Tang transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik (to'lovga qobiliyatsizlik) muammosini aynan transmilliy korporatsiyalar yoki boshqa yo'l bilan ko'pmillatli korxonalar yoki transmilliy firmalarning bankrotligi bilan bog'laydi.⁹ Rossiyalik mutaxassislar orasida bu pozitsiyani V.V. Xayryuzova, A.P. Kuzmina va boshqalar qo'llab quvvatlaydilar. Ayni paytda, bu hodisalar bir xil emas va ular o'rtasida ma'lum farqlar mavjud. Bu ularning aniq huquqiy jihatdan mustaqil huquq subyektlari guruhi sifatidagi iqtisodiy va huquqiy mohiyati bilan bog'liq, lekin yagona iqtisodiy subyekt sifatida harakat qiladi (ularning bu xususiyati o'z vaqtida professor L. Luntz tomonidan "iqtisodiy huquqiy ko'plik bilan birlik" deb ta'riflangan).¹⁰

Ko'pmillatli korxonalar yoki transmilliy firmalarning to'lovga qobiliyatsizligi nafaqat bir qarzdorning transchegaraviy bankrotligini, balki transchegaraviy guruh tarkibiga kiruvchi va yagona iqtisodiy substratni ifodalovchi milliy kelib chiqishi turli kompaniyalarning bankrotligini ham qamrab oladi. Bunday holatda, aktivlarni samarali boshqarish uchun guruh subyektlarining yurisdiksiyalarida bir nechta to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi ish yuritish qo'zg'atilishi muqarrar bo'lib, ularning muvofiqlashtirilishi va hamkorligi talab qilinadi. Shunga ko'ra, transchegaraviy

⁷ Несостоятельность (банкротство): Учебный курс. В 2 т. / Под ред. д.ю.н., проф. С.А. Карелиной. Т. 2. – М.: Статут, 2019.

⁸ www.bobwessels.nl/wp-content/uploads/2015/01/Bibliography-2015-International-Insolvency-Law-Wessels1.pdf

⁹ Tung F. Is International Bankruptcy Possible? // Michigan Journal of International Law. 2001. Vol. 23:1. P. 2.

¹⁰ Лунц Л.А. Многонациональные предприятия капиталистических стран в аспекте международного частного права // Советское государство и право. 1976. № 5. С. 124.

kompaniyalar guruhining to'lovga qobiliyatsizligi o'ziga xos xususiyatlarga va o'ziga xos yondashuvlarga ega bo'lgan murakkabroq tartibdagi (yagona qarzdorning transchegaraviy bankrotligi bilan solishtirganda) transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlikning ko'rinishlaridan biridir.

Ikkinchi yondashuvga ko'ra, Transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik Transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik jarayoni bilan belgilanadi. Bu fikrni rus mutaxassislar A.V. Letina, S.S. Trushnikovning asarlarida topish mumkin. Shuningdek, xorijiy mualliflarning bir qator asarlarida - masalan, S. L. Bufford, L. Adler DelCar, S. Brooks, M. S. Krieger. Bir tomondan, bu yondashuv asossiz emas. Gap shundaki, ushbu sohadagi aksariyat manbalar o'z harakat doirasini "transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik" tushunchasining ta'rifi orqali emas, balki "xorijiy sud jarayoni" toifasi orqali belgilaydi (masalan, UNCITRALning Transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi namunaviy qonuni, 1997 yil) yoki "to'lovga qobiliyatsizlik tartiblari" ro'yxati orqali. Masalan, 2015/848-sonli Yevropa Ittifoqi Nizomiga ilovada ushbu hujjatlar qamrab olingan davlatlar huquqiy tizimlariga ma'lum bo'lgan to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi ish yuritish va protseduralar ro'yxati keltirilgan. Shunga ko'ra, ushbu tartib-qoidalaridan biri transchegaraviy ta'sirga ega bo'lsa, Nizom qo'llaniladi (avvalgi Evropa Ittifoqining 1346/2000 qoidalari xuddi shu prinsipga asoslangan edi).

Boshqa tomondan, transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlikning "ish yuritish" toifasi orqali ta'rifi e'tiborni huquqiy munosabatlarning protsessual tarkibiy qismiga qaratadi, bu hodisaning iqtisodiy mohiyatini har doim ham to'liq aks ettirmasligi mumkin. Misol uchun, xorijiy kreditor to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi ishda ishtirok etmagan, ammo qarzdorga nisbatan boshqa yurisdiksiyada individual da'volar qo'ygan vaziyatda. Bunday vaziyatda to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi ish yuritishning o'zi xorijiy element tomonidan murakkablashmasligi mumkin, vaziyatning o'zi esa, transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik tushunchasi bilan qamrab olinishi kerak. Shunday qilib, "transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik bo'yicha sudda ish yuritish" toifasi hali ham "Transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik" tushunchasiga o'xshamaydigan mustaqil ma'noga ega.

Chet el elementi to'lovga qobiliyatsizlikka nisbatan qanday namoyon bo'lishi mumkin? Chet el elementi bilan murakkablashgan huquqiy munosabatlarni tartibga solishning umumiy tamoyillari O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksida batafsil keltirilgan. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 1158-moddasida quyidagicha keltirilgan: "Chet el fuqarolari yoki chet el yuridik shaxslari ishtirokidagi yoxud chet el elementi bilan murakkablashgan fuqarolik-huquqiy munosabatlarga nisbatan qo'llanilishi lozim bo'lgan huquq ushbu Kodeks, boshqa qonunlar, xalqaro shartnomalar va e'tirof etilgan xalqaro taomillar asosida, shuningdek taraflarning kelishuvi asosida belgilanadi".¹¹ Shu bilan birga, ushbu bo'limda xorijiy element tomonidan murakkablashtirilgan to'lovga qobiliyatsizlik tushunchasini tushuntiruvchi maxsus qoidalar ham, uning maxsus huquqiy tartibga solinishini belgilaydigan qoidalar mavjud emas.

Shunga ko'ra, O'zbekiston qonunchiligining umumiy qoidalariga asoslanib, xorijiy element:

¹¹ O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi // lex.uz

- birinchidan, chet el fuqarolari va xorijiy yuridik shaxslar (subyektdagi xorijiy element);
- ikkinchidan, fuqarolik huquqi obyektining chet elda joylashganligi (obyektdagi chet el element).

To'lovga qobiliyatsizlik bilan bog'liq holda, mavzuda chet el element paydo bo'ladi, masalan, agar:

- O'zbekistondagi qarzdorning xorijiy kreditorlari bor;
- xorijiy qarzdorning O'zbekistonlik kreditorlari bor;
- O'zbekistondagi qarzdorning ishtirokchilari (muassislari) yoki uni nazorat qiluvchi shaxslar chet elliklar;
- xorijiy qarzdorning ishtirokchilari (muassislari) yoki uni nazorat qiluvchi shaxslar o'zbeklardir.

To'lovga qobiliyatsizlikka nisbatan obyektdagi chet el elementi qarzdorning mulki va mulkiy huquqlarining chet elda mavjudligi bilan bog'liq.

Bundan tashqari, fan yuridik faktda ma'lum huquqiy munosabatlarni murakkablashtirishi mumkin bo'lgan begona elementni ham aniqlaydi.

To'lovga qobiliyatsizlikda yuridik faktdagi chet el elementini, masalan, ikki yoki undan ortiq davlatlarda bir xil qarzdorga nisbatan nochorlik ishini qo'zg'atishda ko'rish mumkin. Bu holat davlatlarning to'lovga qobiliyatsizlik to'g'risidagi ish yuritish bo'yicha o'z vakolatlari chegaralarini turlicha ta'riflaganligi sababli yuzaga kelishi mumkin. Masalan, ish yuritishning biri qarzdorning ro'yxatdan o'tgan joyida, ikkinchisi – qarzdorning aktivlari joylashgan davlatda qo'zg'atilishi mumkin.

"Obyekt, subyekt va yuridik fakt" triadasi orqali to'lovga qobiliyatsizlikdagi xorijiy elementning xususiyatlari faqat transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlikning eng keng tarqalgan holatlarini ko'rsatadi. Chet el elementlarning ro'yxati to'liq emas.¹²

Shunday qilib, transchegaraviy to'lovga qobiliyatsizlik deganda shaxsning to'lovga qobiliyatsizligi tufayli yuzaga keladigan va chet el elementi bilan murakkablashgan, namoyon bo'ladigan, ammo tugamagan huquqiy munosabatlar to'plami tushuniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi // lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasining "To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida"gi Qonuni // lex.uz.
3. Несостоятельность (банкротство): Учебный курс. В 2 т. / Под ред. д.ю.н., проф. С.А. Карелиной. Т. 1. – М.: Статут, 2019.
4. Tung F. Is International Bankruptcy Possible? // Michigan Journal of International Law. 2001. Vol. 23:1. P. 2.
5. Лунц Л.А. Многонациональные предприятия капиталистических стран в аспекте международного частного права // Советское государство и право. 1976. № 5. С. 124.

¹² Несостоятельность (банкротство): Учебный курс. В 2 т. / Под ред. д.ю.н., проф. С.А. Карелиной. Т. 1. – М.: Статут, 2019.

6. [www.bobwessels.nl/wp/wp-content/uploads/2015/01/
International-Insolvency-Law-Wessels1.pdf](http://www.bobwessels.nl/wp/wp-content/uploads/2015/01/International-Insolvency-Law-Wessels1.pdf)

Bibliography-2015-